

O'zbekiston Respublikasi
Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

Alisher Navoiy nomli
Samarqand davlat universiteti
Huquqshunoslik fakulteti

G'ulomov Akmaljon Shukurillayevich

R E F E R A T

Mavzu: Ashyoviy huquq va uning turlari

SAMARQAND – 2013

1. Ashyoviy huquq tushunchasi

Ashyoviy huquq fuqarolik huquqining eng muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Ashyoviy huquq institutiga nisbatan mavjud yuridik adabiyotlarda u yoki bu tarzda izohlar berilgani holda, aniq bir ta'rif nazarda tutilmagan¹. Ashyoviy huquq fuqarolik huquqi subyektining ashyolar ustida o'rnatgan mutloq huquqidir. Shaxslarning moddiy ne'matlarga tegishli bo'lgan ashyoviy huquqlari «Mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlar» nomi ostida Fuqarolik kodeksining II bo'limidan o'rin olgan. Mol-mulk ustida fuqarolik huquqi subyektlari o'z hukmronligini ashyoviy huquq orqali amalga oshiradilar.

O'zining huquqiy tabiatiga ko'ra ashyoviy huquqqa tegishli bo'lgan sifatlarni quyidagicha baholash mumkin:

Birinchidan, ashyoviy huquq - bu fuqarolik huquqi subyektlariga tanilgan mutloq huquq hisoblangani holda, bu belgisi bilan nisbiy, ya'ni majburiyat huquqidan keskin farq qiladi. Ashyoviy huquq egasi ashyo ustida o'z huquqlarini amalga oshirish jarayonida bu huquqni amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan har qanday shaxsga nisbatan o'zining e'tirozlarini ilgari surishi mumkin. Majburiyat huquqida esa majburiyat ostidagi shaxs aniq bo'lgani holda, talab o'sha shaxsga nisbatan ilgari suriladi. Shartnomani bajarmagan yoki zarar yetkazgan subyekt - qarzдор sifatida namoyon bo'ladi. Majburiyat huquqi shaxslar o'rtasidagi majburiyatga oid (shartnomali va shartnomadan tashqari) munosabatlarni tartibga solgani holda, ashyoviy huquq shaxslarni mol-mulkka tegishli bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri munosabatlarini belgilab beradi.

Ikkinchidan, ashyoviy huquq subyekti o'z manfaati yo'lida ashyoga egalik qilishi undan foydalanishi, ko'pchilik hollarda uni tasarruf qilishi (boshqa birovga murojaat qilmasdan) mumkin. Bu ashyoviy huquqning majburiyat huquqidan farqlovchi yana bir muhim belgisi hisoblanadi. Ashyoga nisbatan majburiyat

¹Professor.H.Rahmonqulov ashyoviy huquq mutlaq huquq hisoblangani holda, har bir rivojlangan davlat fuqarolik qonunchiligining ajralmas tarkibiy qismidan iborat degan fikrni ilgari suradi. /O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining birinchi qismiga umumiy tavsif sharhlar. – T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 1997, 314 – 315. b professor.I.B.Zokirovning fikriga ko'ra, ashyoviy huquqlar mulkdorning roziligi bilan uning mol-mulkini boshqa shaxslar tomonidan egallash, foydalanish tartibini belgilovchi boshqa vositalar sifatida tuzilishi mumkin. / Fuqarolik huquqi. Birinchi qism.Darslik. – T.: TDYuI 2009, 425-b.

huquqiga ega bo'lgan shaxs (masalan, mulk ijarasi shartnomasi, mulkdan tekin foydalanish shartnomasi) unga nisbatan vakolatlarni (mulkni egallash, foydalanish) faqat shartnomaga muvofiq amalga oshira oladi. Fuqarolik kodeksining 535-moddasiga muvofiq, mulk ijarasi shartnomasi bo'yicha ijaraga beruvchi ijaraga oluvchiga haq evaziga mol-mulkni vaqtincha egalik qilish va foydalanish yoki foydalanish uchun topshirish majburiyatini oladi. Bu yerda guvohi bo'lganimizdek, ijaraga oluvchining ashyodan foydalanishdagi huquqlari shartnoma doirasidan chetga chiqmaydi.

Uchinchidan, ashyoviy huquqlarning majburiyat huquqidan farqlovchi muhim belgisi, bu ular ro'yxatining aniq belgilanganligi hisoblanadi. Majburiyat turlari bir qancha shakllarda uchraydi. Ular qonunda nazarda tutilgan shartnomalar va boshqa bitimlardan, shuningdek, garchi qonunda nazarda tutilgan bo'lmasa-da, lekin unga zid bo'lmagan shartnomalar va boshqa bitimlardan vujudga keladi (FK ning 8-m,2-q; 234-m). Ashyoviy huquq bilan bog'liq munosabatga oid masala boshqacha hal etilgan. Ularning ro'yxati faqat qonunda belgilab qo'yilgan. Taraflar o'zaro kelishib shartnoma va bir tomonlama bitimda (qonunda ko'zda tutilmagan) qandaydir ashyoviy huquq turini belgilashga haqli emaslar.

To'rtinchidan, barcha ashyoviy huquqlar shaxslarning ashyoga nisbatan bo'lgan munosabatlarini tartibga solgani holda tegishli ashyoni boshqalarning ko'magisiz o'z manfaatlari yo'lida foydalanish uchun imkoniyatlar yaratadi. Majburiyat huquqida esa, vakolatli shaxs o'z ehtiyojini qondirishi uchun ma'lum shaxslarning yordamidan foydalanadi. Masalan, mol-mulkni topshirish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish va boshqalarni majburiyat ostidagi shaxs (qarzdor) boshqa shaxs (kreditor) foydasiga bajarishni amalga oshiradi. Shuning uchun ashyoviy huquq obyekti faqat ashyolar, shu bilan birga, xususiy belgisi ashyolar hisoblanadi. Bu mol-mulkning nobud bo'lishi bilan birga unga bo'lgan ashyoviy huquqlar ham bekor bo'ladi. Majburiyat huquqida esa uning obyekti majburiyatli shaxs(qarzdor)ning harakati hisoblanadi. Shuning bilan birga, qarzdorning majburiyati huquqiy vorislik orqali boshqa shaxsga o'tishi ham mumkin.

Beshinchidan, ashyoviy huquqlarning asosiy xususiyati yana shundaki, bu huquq mulk bilan birga mavjud bo'ladi. FKning 165-moddasi 3-qismiga ko'ra, mol-mulkka egalik qilish huquqining boshqa shaxsga o'tishi, agar qonun hujjatlarida o'zga tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, bu mol-mulkka nisbatan o'zga ashyoviy huquqlarning bekor bo'lishi uchun asos bo'lmaydi. Masalan: oldi-sotdi shartnomasi natijasida mulkka nisbatan mulk huquqini boshqa shaxsga o'tishi, sotib oluvchining mulkni garovga qo'yish huquqini bekor qilmaydi. Bu yerda mol-mulkka nisbatan ashyoviy huquq subyekti o'zgaradi.

Shunday qilib, ashyoviy huquq mulkka nisbatan egalik munosabatlarini amalga oshirishning huquqiy shakllaridan biri sifatida talqin etiladi. Ashyoviy huquq uning egasiga ashyo ustida hukmronlik qilish imkonini beradigan huquq sifatida baholanadi.

Mulkiy huquqning mustaqil guruhi sifatida ashyoviy huquq barcha huquq tizimlarida uchraydi. Rim huquqi ham bir qator ashyoviy huquqlarni o'zida mustahkamlaydi⁶. Mulk huquqi bilan birga, servitut huquqi, garov huquqi va boshqalar ashyoviy huquq sifatida e'tirof etiladi.

Shu bilan birga, mulk huquqi bilan ashyoviy huquq o'rtasidagi nisbatga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Mulk huquqi ham ashyoviy huquqning bir turi hisoblanadi. Ma'lumki, mulk huquqi - mulkni egalash, undan foydalanish va uni tasarruf etish kabi vakolatlarni qamrab oladi. Mulk huquqidan tashqari qolgan biron-bir ashyoviy huquq bunday to'liq vakolatga ega emas.

Shuning bilan birgalik, ashyoviy huquqlar guruhini tashkil etuvchi bir qator institut o'zining umumiy belgilariga ham ega. Ularning barchasi mutloq huquq hisoblanadi. Ashyoviy huquq egasi faol hisoblanib, u o'ziga tegishli huquqlarni boshqa shaxslarning ko'magisiz mustaqil amalga oshirishi mumkin. Majburiyatli shaxslar doirasi cheklanmagan bo'lib, bunday majburiyat passiv majburiyat hisoblanadi. Ya'ni ashyoviy huquqni amalga oshirishga xalaqit bermasligi kerak. Ashyoviy huquqlarni himoya qilishda alohida vositalardan foydalaniladi. Mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlar har qanday shaxsdan FKning 165-m, 4-

⁶ Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. -М., 1956. -С 69.

q, FK ning 228-232 moddalariga muvofiq himoya qilinadi. FK 228-moddasiga muvofiq, mulkdor o'z mol-mulkini boshqa shaxsning qonunsiz egaligidan talab qilib olishga haqli(vindikasiya). FKning 231-moddasiga muvofiq mulkdor o'z huquqlarining har qanday buzilishini, garchi bu buzilish egalik qilishdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmasa ham, bartaraf etishni talab qilishi mumkin(Negator da'vo).

2. Ashyolar - ashyoviy huquqiy munosabatlarning obyekti sifatida

Fuqarolik kodeksining 81-moddasiga ko'ra, fuqarolik huquqining obyektlariga ashyolar, shu jumladan pul va qimmatli qog'ozlar, boshqa buyumlar, mol-mulk, shuningdek, mulkiy huquqlar, ishlar va xizmatlar, ixtirolar, sanoat namunalari, fan, adabiyot, san'at asarlari va intellektual faoliyatning boshqa natijalari, jumladan, shaxsiy nomulkiy huquqlar va boshqa moddiy hamda nomoddiy boyliklar kiradi. Bu yerda ashyolar - ashyoviy huquqiy munosabatlarni vujudga kelishida eng faol obyekt sifatida qaraladi. Avvalo, ashyo tushunchasiga ta'rif beradigan bo'lsak, u arabcha – buyumlar, narsalar, degan ma'noni bildiradi. Bunda ashyo, birinchidan, tirikchilik va ro'zg'orda ishlatiladigan, kerak bo'ladigan har qanday narsa; ikkinchidan, ishlab chiqarilgan narsa, mahsulot ma'nolarini beradi.

Fuqarolik huquqi nazariyasida ashyolar - moddiy obyekt hisoblanib, ular orqali fuqarolik huquqiy munosabatlar yuzaga keladi. Ashyolar - ashyoviy huquqiy munosabatlar obyekti va majburiyatga oid huquqiy munosabatlar predmeti hisoblanadi. Ashyolarning eng muhim xususiyati ularning muomala qobiliyatidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aksariyat obyektlar hech qanday cheklovlarsiz muomalada bo'ladilar. FKning 1 – moddasi 4 – qismiga ko'ra, xavfsizlikni ta'minlash, insonlarning hayoti va sog'lig'ini himoya qilish, tabiatni va madaniy boyliklarni muhofaza qilish uchun zarur bo'lsa, tovarlar va xizmatlar harakatda bo'lishini cheklash qonun hujjatlariga muvofiq joriy etilishi mumkin. Ushbu norma mazmunidan kelib chiqsak, mavjud asoslarga tayanib ashyolarning ham muomalada bo'lishi cheklab qo'yilishi mumkin.

Fuqarolik muomalasida ashyolarning erkin ishtiroki darajasiga ko'ra quyidagilarga ajratish mumkin:

1. Muomaladan chiqarilgan ashyolar. (Bu ashyolarning qonun hujjatlarida ro'yxati to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatib qo'yiladi. Masalan, o'q-otar qurollar, samolyotlar, harbiy texnika).

2. Muomalada bo'lishi cheklangan ashyolar. (Bunday ashyolargi nisbatan egalik qilish maxsus ruxsatnoma asosida amalga oshiriladi. Masalan, yosh bolalarga faqat ro'xsatnoma asosida beriladigan fenobarbidol tabletkalari, ov qurollari va x,k.).

3. Erkin muomalada bo'lishi e'tirof etilgan ashyolar. Muomalada bo'lishi qonun hujjatlari bilan cheklanmagan barcha ashyolarni kiritish mumkin.

Tarixiy nuqtai nazardan baholaydigan bo'lsak, qadimgi Rim huquqida ham mol-mulklar bir qancha turlarga ajratilgan.⁷Ularning eng katta tasnifi bu ashyolarning shaxslar huquqiga obyekt bo'lishi nuqtai nazaridan ajratilishidir. Unga ko'ra ashyolar ikki shaklga:

A) ResExtraPatrimonim - muomaladan chiqarilgan ashyolar

B) ResInPatrimonio – muomaladan chiqarilmagan ashyolarga ajratilgan.

ResExtraPatrimonim'ga kirgan ashyolar ustidan shaxsiy huquqlar o'rnatilmagan va bular olish-sotish munosabatlarining obyekti bo'la olmagan. Agar bunday ashyolar ustida ma'lum bir bitimlar amalga oshirilgan taqdirda, ular haqiqiy deb tan olinmagan. Hyech kimning nazoratida bo'lmagan egasiz ashyolar (resnullius) ham resextrapatrimonim'ga tegishli ekanligi qayd etilgan. Masalan, uy hayvonlari. Ularga nisbatan egalik huquqi qo'lga kiritilgan taqdirdagina ular fuqarolik muomalasiga kiritilgan. Resextrapatrimonim'ga tegishli bo'lgan ashyolar yo ilohiy huquqqa (resdiviniiuris), yoki dunyoviy huquqqa (reshumaniiuris) tegishli bo'lgan. Resdiviniiuris'ga kiritilgan ashyolarga nisbatan shaxsiy huquqlar e'tirof etilmaganligi uchun, bu ashyolar huquqiy munosabat obyekti ham bo'la olmasdi. Reshumaniiuris ham ommaviy hamda xususiy mol-mulklarni o'zichiga olardi. Dunyoviy huquqqa tegishli bo'lgan bu mol-mulklar uch guruhga ajratilgan.

⁷BelginErdog'mush. Romaeshyahukuku. – Istanbul. 2006. 4-6 s.

1) *Res rubbicae* (ommaviy mulklar). Bu mol-mulklar barchaning mol-mulkiga qaratilganligi sababli egalik huquqi davlatga tegishli bo'lgan. Shuning uchun bu mulklarga ommaviy huquq normalari tatbiq etilgan. Foydalanishdagi umumiy yo'llar va maydonlar, suv yo'llari jamiyat tomonidan foydalanishga yo'naltirilganligi sababli, har kim bu mollardan belgilangan tartibda foydalangan. Ma'lum bir kishilarning bu mulklardan foydalanishga to'sqinlik qiladigan holatlarni bartaraf qilish uchun *actio iniurarum* yoki *interdictum* da'vo institutlarida foydalanilgan.

2) *Res communes omnium* (umumiy kommunal) mulklar. Bularga havo, daryo va yomg'ir suvlari, dengiz va qoyalar kirgan. Ushbu mulklar davlatga ham, xususiy mulkka ham tegishli bo'lmagan. Har kim bu yerlardan erkin ravishda foydalangan. Shuning uchun dengiz qirg'oqlaridan topilgan ashyolar uni topgan kishining mulki hisoblangan. Davlat tomonidan ma'lum bir qoidalar o'rnatilguncha, dengizdan tutilgan baliqlarga nisbatan egalik uni tutgan shaxsga tegishli bo'lgan.

3) *Res universitatis* (jamoaga tegishli mulklar) teatr, sport maydonlari kabi jamiyatning foydalanishi uchun ochiq bo'lgan yerlar kirgan. Bu yerlardan foydalanishga qarshilik ko'rsatilgan hollarda *actio iniurarum* da'volari qo'zg'atilgan.

Muomaladan chiqarilmagan ashyolar (*Res in Pateimonio*) mazmuniga ko'ra, (*res maneipi*) va (*res nec maneipi*) ashyolarga ajratilgan. Rim davlatining ilk davrlarida ashyolar ana shunday ko'rinishda ikkiga ajratilgan. *Ius civile* ga ko'ra, Italiya yerlari, ular ustidagi binolar, ish hayvonlari (ot, eshak, ho'kiz) *res maneipi* sifatida qabul qilingan. *Res maneipi* doirasiga kiradigan ashyolar ro'yxati aniq bo'lgan. Shaxslar o'z irodalari orqali biror-bir mol-mulkni *res maneipu* ashyolari ichiga kiritib olmaganlar. *Res maneipi* dan tashqarida qolgan ashyolar *res nec maneipi* guruhiga kiritilgan. Bu ashyolarga echki, qo'y, to'ng'iz, arslon, ayiq va boshqalar kiritilgan. Rimda vaqt o'tishi bilan ashyolarning *res maneipi* - *nec maneipi* o'rnini ko'char (*res mobiles*) va ko'chmas ashyo (*res immobiles*) turlari egalladi. Bunday ajrim ashyoning bir yerdan boshqa joyga ko'chirish mumkinligi xususiyatiga tayaniladi.

Hozirgi kunda ashyoviy huquq egalarining mulkdan foydalanishdagi huquqlari qonun bilan yoki mulkdor tomonidan belgilab beriladi. Qonun tomonidan ruxsat etilgan cheklangan ashyoviy huquqlar mulk huquqidan kelib chiqib shakllanadi. Mulkdor o'zining mulkini boshqa shaxsga foydalanishga topshirgan taqdirda ham mulkning ustida uning mulk huquqi saqlanib qoladi. Agar mulk huquqi bilan boshqa ashyoviy huquqni taqqoslaganda, ular mulkka nisbatan tegishli huquqning hajmi bilan keskin farqlanadi. Shuning uchun qonun mulkdor bo'lmagan shaxslarga tegishli ashyoviy huquqlarni «Mulkdor bo'lmagan shaxslarning ashyoviy huquqlari», deb nomlaydi. Bizningcha, mulk huquqidan tashqari bo'lgan boshqa ashyoviy huquqlarni bunday nomlash unchalik ham to'g'ri emas. Boshqa ashyoviy huquqlar mulk huquqidan faqat ashyoga tegishli bo'lgan huquqlarning cheklanganligi bilan farq qiladi. Shunday ekan, qonun normalarining bir marta o'qishda mazmun-mohiyatini aniqlash uchun qolgan ashyoviy huquqlarni «Cheklangan ashyoviy huquqlar», deb nomlash maqsadga muvofiq bo'lardi. Cheklangan ashyoviy huquqlar ham mutlaq huquq hisoblanadi. Ashyoviy huquq egasi o'ziga tegishli mulkni boshqarishdagi barcha vakolatlar unga tegishlidir.

Harakatdagi fuqarolik qonunchiligida ashyolarni quyidagicha tasnif qilish belgilab qo'yilgan.

1. Xususiy va turga xos alomatlari bilan belgilanadigan ashyolar. Alohida, faqat o'zigagina xos, uni bir xil ashyolar orasidan ajratib turadigan va shu tariqa hususiy alomatlari bilan belgilangan ashyolar hisoblanadi. Xususiy alomatlari bilan belgilangan ashyolar jumlasiga noyob, ya'ni o'zi bir dona bo'lgan ashyolar, shuningdek, muayyan usul bilan ajratib qo'yilgan ashyolar (muhr bosish, alohida belgilar tushirish, raqam berish va shu kabilar) kiradi. Masalan, «Farhod» firmasining muhri, Amir Temur ko'chasi, 18-uy. Bir turdagi hamma ashyolarga xos alomatlarga ega bo'lgan hamda soni, og'irligi, o'lchovi va shu kabilar bilan belgilanadigan ashyolar turga xos alomatlari bilan belgilanadigan ashyolar hisoblanadi. Masalan: 10 xalta guruch, uch kub taxta, 10 ta qalam va b.

2. Bo'linadigan va bo'linmaydigan ashyolar. Bo'lish natijasida har qaysi qismi butunning xossalarini o'zida saqlab qoladigan va shu bilan birga o'zining

xo'jalik (maqsadli) ahamiyatini yo'qotmaydigan ashyo bo'linadigan ashyo hisoblanadi. Masalan: bir qop kartoshka, ma'lum miqdordagi yog', uy-joy.Bo'lish natijasida qismlari dastlabki ashyoning xossalarini yo'qotadigan, uning xo'jalik (maqsadli) ahamiyatini o'zgartiradigan ashyo bo'linmaydigan ashyo hisoblanadi. M: stol, stul, mashina, stol lampasi.

3. Iste'mol qilinadigan va iste'mol qilinmaydigan ashyolar. Bir marta foydalanish natijasida yo'qolib ketadigan yoki dastlabki holatda mavjud bo'lmay qoladigan ashyolar (xom ashyo, yoqilg'i, oziq-ovqat mahsulotlari va shu kabilar) iste'mol qilinadigan ashyolar hisoblanadi. Qayta-qayta foydalanishga mo'ljallangan, bunda o'zining dastlabki holatini uzoq vaqt davomida saqlab qoladigan hamda asta-sekin yemirilib boradigan ashyolar (binolar, uskunalar, transport vositalari) iste'mol qilinmaydigan ashyolar hisoblanadi.

4. Asosiy va mansub ashyolar. Foydalanish tufayli vujudga keladigan munosabatlarning mohiyati bilan boshqa ashyoga bog'liq mustaqil ashyo asosiy ashyo hisoblanadi. Asosiy ashyoga xizmat qilishi kerak bo'lgan va u bilan umumiy xo'jalik vazifasi orqali bog'liq ashyo mansub ashyo hisoblanadi. Masalan, shkafning kaliti, otning egari.

Bundan tashqari, fuqarolik huquqida ashyoning tarkibiy qismi, degan tushuncha ham qo'llaniladi.Bu, o'z navbatida, mansub ashyo tushunchasidan farq qiladi.Professor I.Zokirovning ta'kidlashicha, mansub ashyo bilan ashyoning tarkibiy qismi masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Ashyodan uni zararlantirmay va qiymatini jiddiy ravishda tushirmay ajratilishi mumkin bo'lmagan har narsa ashyoning tarkibiy qismi hisoblanadi.⁸Agar, masalan, velosipedning nasosi mansub ashyo bo'lsa, avtomashinaning radiatori ashyoning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ijtimoiy munosabatlar jarayonida ashyolarning murakkab turi ham uchraydi.Agar turli xil ashyolar birikmaning mohiyati bilan belgilanadigan vazifasi bo'yicha foydalanishga imkoniyat beradigan yaxlit bir butunni tashkil etsa, ular bitta ashyo (murakkab ashyo) hisoblanadi.Masalan, mulkiy kompleks sifatida

⁸ Зокиров И. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик ҳуқуқи. -Т.: Адолат, 1996, 85-б.

korxona, uy-joylar. Murakkab ashyo xususida tuzilgan bitim, agar shartnomada boshqacha tartib belgilab qo'yilgan bo'lmasa, uning barcha tarkibiy qismlariga taalluqli bo'ladi. Shu bilan birga, ashyolarning sodda yoki oddiy ko'rinishda ham mavjud bo'lishini e'tirof etish mumkin. Oddiy ashyolar huquqiy jihatdan uni butun holda tashkil qilgan omillarning yig'indisi hisoblanadi. Masalan: choynak, piyola, uy – ro'zg'or idishlari. Bu ashyolar aniq bir moddadan tashkil topgan. Bu ashyolarning parchalanishi huquqiy jihatdan o'zining mazmunini yo'qotadi.

Hosil va daromadlar ham ashyo sifatida e'tirof etiladi. Hosil – ashyolarning organik rivojlanishi natijalaridir. Hosilni tabiiy va huquqiy hosil sifatida ikkiga ajratish mumkin. Tabiiy hosillar daraxtlarning mevalari, hayvonlarning suti, juni va bolalarini kiritish mumkin. Huquqiy hosil – bu huquqiy munosabat natijasida qo'lga kiritilgan foyda hisoblanadi. Masalan, ijara shartnomasi natijasida olingan ijara haqi (o'simliklar, hayvonlar). Daromad - fuqarolik muomalasida ashyolarning ishtiroki etishi orqali qo'lga kiritilgan natijalar hisoblanadi. Ashyodan keladigan hosil va daromadlar, agar qonun va shartnomada boshqacha tartib belgilab qo'yilgan bo'lmasa, ashyo egasiga tegishlidir (FK 92-modda).

3. Ashyoviy huquq turlari

Ashyoviy huquqlar o'zining huquqiy tabiati, undan foydalanadigan subyektlar doirasiga ko'ra bir qancha ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 165-moddasiga ko'ra, quyidagilar ashyoviy huquqlar sifatida e'tirof etiladi:

- Mulkhuquqi.
- Xo'jalikyuritishhuquqi.
- Operativboshqarishhuquqi.
- Yer uchastkasiga doimiy egalik qilish va undan foydalanish huquqi.
- Meros qilib qoldiriladigan yer uchastkasiga umrbod egalik qilish huquqi.
- Yer uchastkasiga doimiy egalik qilish va undan foydalanish huquqi.
- Servituthuquqi.

Bu ro'yxatni tugallangan, deb hisoblamaslik kerak. FKning 165-moddasi mazmuniga asoslanib garov huquqi, oila a'zolarining uy-joydan foydalanish

huquqlarini ashyoviy huquq turi sifatida qayd etish mumkin. Shu bilan birga, muassasaga daromad keltiriladigan faoliyat bilan shug'ullanish huquqi berilgan bo'lsa, bunday faoliyatdan olingan daromadlarni tasarruf qilish huquqlari ashyoviy huquq hisoblanadi.⁹

Ashyoviy huquqlar orasida alohida o'rin tutadigan mulk huquqiga tegishli bo'lgan xususiyatlar haqida keyingi qismlarda to'xtalamiz.

Yuqorida qayd etganimizdek, ashyoviy huquq turlari barchasining mazmuni, bu fuqarolik muomalasida mulkiy munosabatlarning keng doirada amalga oshirilishini ta'minlashga qaratilgan. Jumladan, **xo'jalik yuritish va operativ boshqarish huquqi** ashyoviy huquqning ikki ko'rinishi bo'lib, faqat ayrim turdagi yuridik shaxslarga tegishlidir. Bunda mulkdor o'zida mulk huquqini saqlab qolgani holda, mulkni mustaqil boshqarishni tashkil qilish uchun fuqarolik huquqining yangi subyektiga o'tkazadi. Xo'jalik yuritish va operativ boshqarish huquqining vujudga kelishi xususida fanda bir qator fikrlar bildirilgan. Jumladan, rus olimlaridan professor Ye.Suxanovning ta'kidlashicha, davlat mulkdor sifatida o'ziga tegishli bo'lgan mulklarni to'g'ridan-to'g'ri o'zi bevosita xo'jalik yuritishga kiritish imkoniyatiga ega emas. Biroq u bu mulklar ustidan ham o'z vakolatlarini yo'qotishni istamaydi. Shuning uchun davlat ushbu mulklarni fuqarolik muomalasiga kiritish maqsadida korxonalar va muassasalar tashkil qilib, ularga cheklangan ashyoviy huquqlarni beradi.¹⁰

Xo'jalik yuritish huquqining subyektini sifatida unitar korxona e'tirof etiladi (FK. 176-modda). O'ziga birlashtirib qo'yilgan mol-mulkka nisbatan mulkdor tomonidan mulk huquqi berilmagan tijoratchi tashkilot unitar korxona hisoblanadi. Xo'jalik yuritish huquqining obyektini mulkiy kompleks sifatida korxonaning o'zi hamda shu kompleks tarkibiga kiruvchi korxona faoliyati uchun mo'ljallangan har qanday mol-mulk: yer uchastkalari, binolar, inshootlar, asbob-uskunalar, inventar, xom ashyo, mahsulot, talab qilish huquqi, qarzlar, shuningdek, korxonaning mahsuloti, ishlari va xizmatlarini aks ettiruvchi xususiy

⁹ Professor H.Rahmonqulov ashyoviy huquq mutlaq huquq hisoblangani holda, har bir rivojlangan davlat fuqarolik qonunchiligining ajralmas tarkibiy qismidan iborat, degan fikrni bildiradi. /O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining birinchi qismiga umumiy tavsif sharhlar. – T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 1997 30-b.

¹⁰ Маттеи У., Суханов Е.А. Основные положения права собственности. – М.: Юрист, 1999. -320 с.

alamatlari(firma nomi, tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari) hamda xo'jalik yuritish huquqining obyekti tarkibiga kiruvchi turli mulk fondlari tashkil etadi. Xo'jalik yuritish huquqi asosida ixtiyorida mol-mulk bo'lgan huquqlar va boshqa mutloq huquqlarni ham uning obyekti sifatida qarash mumkin. Unitar korxona bu mol-mulkka qonunchilikda belgilangan doirada egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. Xo'jalik yuritish huquqida mulkni tasarruf qilishda ma'lum cheklashlarga yo'l qo'yiladi. Shunga ahamiyat berish kerakki, ayni vaqtda mulk ustida uning mulkdorining huquqi saqlanib turadi. Shu sababli unitar korxona xo'jalik yuritish huquqi asosida o'ziga qarashli bo'lgan ko'chmas mulkni mulkdorning roziligisiz sotishga, ijaraga berishga, garovga qo'yishga, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlarining ustav fondiga hissa sifatida topshirishga yoki bu mol-mulkni boshqacha usulda tasarruf etishga haqli emas (FK 177-m, 3-q). Korxonaga qarashli boshqa mol-mulkni u mustaqil tasarruf qila oladi.

Unitar korxonaning mol-mulki bo'linmasdir va u qo'shilgan hissalar (ulushlar, paylar) bo'yicha, shu jumladan, korxona xodimlari o'rtasida ham taqsimlanishi mumkin emas. Unitar korxonaning mol-mulki unga xo'jalik yuritish yoki operativ boshqarish huquqi asosida tegishlidir. Shunga e'tibor qaratish lozimki, xo'jalik yuritish huquqini amalga oshirish uchun unitar korxona tashkil qilinadi. Demak, unitar korxona ashyoviy huquqning xo'jalik yuritish huquqi asosida faoliyat olib boradi. Lekin, shu bilan birga, ashyoviy huquqning yana bir turi hisoblangan operativ boshqarish huquqiga asoslangan davlat unitar korxonalari ham tashkil qilinishi mumkin. FKning 72-moddasi 1-qismiga ko'ra, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda, davlat organining qaroriga muvofiq, davlat mulki bo'lgan mol-mulk negizida operativ boshqaruv huquqiga asoslangan davlat unitar korxonasi (davlat korxonasi) tashkil etilishi mumkin. Operativ boshqaruv huquqiga asoslangan davlat korxonasining firma nomi uning davlat korxonasi ekanligini ko'rsatishi kerak.

Xo'jalik yuritishda bo'lgan mol-mulkning egasi qonunga muvofiq korxonani tashkil etish, uning faoliyat sohasini va maqsadlarini aniqlash, uni qayta tashkil etish va tugatish masalasini hal qiladi, korxona direktori (rahbari) tayinlaydi.

Korxonaga qarshi mol-mulkdan belgilangan maqsadlarda foydalanilishi va uning saqlanishini nazorat qiladi. Shu bilan birga, mulkdor korxonaning xo'jalik yuritishda bo'lgan mol-mulkni ishlatishdan kelgan foydaning bir qismini olish huquqiga ega (FK 177, 1-q, 2-q).

Unitar korxonaga xo'jalik yuritish, muassasaga operativ boshqarish huquqi mulkdorning qaroriga asosan mol-mulk topshirilgan paytdan boshlab vujudga keladi. Agar qonun hujjatlarida yoki mulkdorning qarori bilan boshqacha tartib belgilangan bo'lmasa, qonun mazmuni bo'yicha korxonani xo'jalik yuritish uchun topshirish shartnoma bilan rasmiylashtiriladi. Xo'jalik yuritishda yoki operativ boshqarishda bo'lgan mol-mulkdan foydalanishdan olingan hosil, mahsulot va daromadlar, shuningdek, unitar korxona yoki muassasa shartnoma bo'yicha yoxud boshqa asoslarda vujudga kelgan mol-mulk, korxona yoki muassasaning xo'jalik yuritishiga yoki operativ boshqarishiga o'tadi.

Operativ boshqarish huquqining subyektii sifatida davlat korxonasi, shuningdek, muassasasi o'zlariga biriktirib qo'yilgan mol-mulkka nisbatan qonunda belgilab qo'yilgan doirada, o'z faoliyatining maqsadlariga, mulkdorning topshiriqlariga hamda mol-mulkning vazifasiga muvofiq holda egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqlarini amalga oshiradilar. Davlat korxonasi davlat mulki asosida tashkil qilinadi, muassasa esa ommaviy va xususiy mulk asoslariga tayanib tashkil qilinishi mumkin.

Operativ boshqarish huquqining obyektlari orasida pul mablag'lari asosiy mazmunni egallaydi. Bu pul mablag'lari davlat va munisipal muassasalarga tegishli byudjetdan ajratiladi. Yuridik yoki jismoniy shaxslar tomonidan tashkil qilingan muassasalarga uning muassislari tomonidan ajratilgan mablag'lar kiradi. Pul mablag'lari tegishli fondlarda to'planadi(yig'iladi), ularning huquqiy holati operativ boshqarish subyektlarining o'zlari tomonidan tasdiqlangan fond haqidagi nizom, maxsus normativ aktlar bilan belgilanadi.

Davlat korxonasining daromadlarini taqsimlash tartibi uning mulkdori tomonidan (yakka o'zi) belgilanadi. Qonun operativ boshqarish huquqi subyektlariga biriktirib qo'yilgan mulkni taasarruf qilishda aniq chegarani belgilab

qo'ygan. Jumladan, davlat korxonasi o'zi ishlab chiqaradigan mahsulotni, agar qonun hujjatlarida o'zgacha tartib belgilab qo'yilgan bo'lmasa, o'zi mustaqil taasarruf etadi (FK 179-m,2-q). Boshqa barcha hollarda davlat korxonasi o'ziga biriktirib qo'yilgan mol-mulkni uning mulkdorning roziligi bilangina boshqa shaxsga berishga yoki uni boshqacha usulda taasarruf etishga haqli.

Muassasa esa o'ziga biriktirib qo'yilgan mol-mulkni va smeta bo'yicha unga ajratilgan mablag'larga sotib olingan mol-mulkni boshqa shaxsga berishga yoki o'zgacha usul bilan taasarruf etishga haqli emas. Mabodo, ta'sis hujjatlariga muvofiq, muassasaga daromad keltiradigan faoliyat bilan shug'ullanish huquqi berilgan bo'lsa, bunday faoliyatdan olingan daromad va bu daromad hisobidan sotib olingan mol-mulk muassasaning hisobidan mustaqil taasarrufiga o'tadi va alohida balansda hisobga olindi. Bu holat muassasalarning xo'jalik yuritish huquqining subyektii sifatida e'tirof etishiga sabab bo'ladi (180, 2-q).

Agar pul mablag'lari muassasani moliyalashtirish uchun ajratilgan bo'lsa, u mulkdor tomonidan tasdiqlangan qat'iy tegishli smeta asosida taasarruf qilinishi kerak.

Mol-mulkni xo'jalik usulida yuritish huquqi va operativ boshqarish huquqi mulkdorning qarori bilan va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa asoslarda bekor qilinadi (FK 181-modda, 3-q).

Xulosa qiladigan bo'lsak, xo'jalik yuritish va operativ boshqarish huquqi ashyoviy huquqning ko'rinishi sifatida mulkdorning huquqlariga bog'liq holda shakllanadi. Bu holat ularning yuridik xususiyatini belgilab beradi. Xo'jalik yuritish va operativ boshqarish huquqining subyektii faqat yuridik shaxslar bo'lishi mumkin. Bunda haq qanday yuridik shaxslar emas, balki maxsus tashkiliy-huquqiy shaklga ega bo'lgan korxonalar va muassasalar nazarda tutilmog'i lozim. Xo'jalik yuritish huquqining subyektii sifatida faqat davlat va munisipal unitar korxonalar e'tirof etiladi. Shuni e'tiborda tutish kerakki, mulkdor tomonidan xo'jalik yuritishga berilgan korxonaning balansiga o'tkazilgan mol-mulklarga nisbatan o'z vakolatlarini amalga oshira olmaydi. Korxona o'z majburiyatlari yuzasidan mavjud

mol-mulki bilan javob beradi hamda mulkdorning majburiyatlari yuzasidan ma'lum bir javobgarlikni zimmasiga olmaydi.

Xo'jalik yuritish asosida unitar korxonani tashkil qilgan mulkdor muassis sifatida quyidagi huquqlarni amalga oshirishga haqli hisoblanadi:

- korxonanning maqsad va faoliyat vazifalarini belgilab berishi, ustavini tasdiqlashi, direktorni tayinlashi;
- korxonani qaytadan tashkil qilishi yoki tugatishi (bunday hollarda kreditorlarning huquq va manfaatlarini e'tiborga olinmog'i lozim);
- korxona tasarrufidagi mol-mulklarning maqsadli foydalanishini nazorat qilishi;
- korxona faoliyatidan olingan foydadan ma'lum bir qismini olishi.

Operativ boshqarish huquqining subyektlari davlat korxonalari, mulkdor tomonidan moliyalanib turiladigan muassasalar hisoblanadi. Operativ boshqarish huquqi asosan tijoratchi bo'lmagan, ya'ni foyda olishni nazarda tutmagan tashkilotlar uchun ular faoliyatini boshqarib turishda keng qo'llaniladi.

Ashyoviy huquq turlaridan yana biri **yer uchastkasiga doimiy egalik qilish va undan foydalanish hamda meros qilib qoldiriladigan yer uchastkasiga umrbod egalik qilish huquqi** hisoblanadi. Yer umum milliy boylikdir, O'zbekiston Respublikasi xalqi hayoti, faoliyati va farovonligining asosi sifatida undan oqilona foydalanish zarur va u davlat tomonidan muhofaza qilinadi. Yer to'g'risidagi qonun hujjatlarining asosiy vazifalari hozirgi va kelajak avlodlarning manfaatlarini ko'zlab, yerdan ilmiy asoslangan tarzda, oqilona foydalanish va uni muhofaza qilishni, tuproq unumdorligini tiklash va oshirishni, tabiiy muhitni asrash va yaxshilashni, xo'jalik yuritishning barcha shakllarini teng huquqlilik asosida rivojlantirish uchun sharoit yaratishni, yuridik va jismoniy shaxslarning yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarini himoya qilishni ta'minlash maqsadida yer munosabatlarini tartibga solishdan iborat.

Yer uchastkasi – yer fondining qayd etilgan chegara, maydonga, joylashish manziliga, huquqiy rejimiga hamda yer uchastkasiga bo'lgan huquqlarning davlat yer kadastrida va davlat ro'yxatiga olish hujjatlarida aks ettiriladigan boshqa

xususiyatlariga ega bo'lgan qismidir. Yer uchastkasining chegarasi chizmalarda qayd etiladi va naturada (joyning o'zida) belgilanadi. Yer uchastkasining maydoni naturada (joyning o'zida) chegara belgilanganidan keyin aniqlanadi.

Yer uchastkasi bo'linadigan va bo'linmaydigan bo'lishi mumkin. O'zining asosiy foydalanish maqsadini o'zgartirmagan va yong'inga qarshi, sanitariya, ekologiyaga oid, shaharsozlik hamda boshqa majburiy normalar va qoidalarini buzmaganda qismlarga bo'lish mumkin bo'lgan va bu ish amalga oshirilganidan keyin hosil bo'lgan qismlarning har biri mustaqil yer uchastkasini tashkil etishi mumkin bo'lgan yer uchastkasi bo'linadigan yer uchastkasi hisoblanadi. Foydalanish maqsadiga ko'ra, mustaqil yer uchastkalariga bo'linishi mumkin bo'lmagan yer uchastkasi bo'linmaydigan yer uchastkasi hisoblanadi.

Yer uchastkasiga doimiy egalik qilish va undan foydalanishga oid ashyoviy huquq, uning egasiga muddatsiz respublika yoki munisipal mulkka tegishli yer uchastkasiga egalik qilish va foydalanish imkonini beradi. Yer uchastkalari doimiy foydalanish uchun tekinga beriladi. Yer uchastkalaridan doimiy foydalanish huquqi yer uchastkasining tasnifi va chizmasi ishlab chiqilgan, joyi belgilangan, yer uchastkasini berish haqida shartnoma tuzilgan va u davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan boshlab vujudga keladi. Doimiy foydalanish huquqining subyektlari fuqarolar va yuridik shaxslar hisoblanadi. Jumladan: yer uchastkalar fuqarolarga dehqon(fermer) xo'jaliklar tashkil qilish, shaxsiy yordamchi xo'jaliklar tashkil etish va boshqa xo'jalik faoliyatini yo'lga qo'yish maqsadlarida berilishi mumkin.

Yer kodeksining 20-moddasiga ko'ra, yer uchastkalaridan doimiy egalik qilish va foydalanish uchun

O'zbekiston Respublikasining fuqarolariga;

sanoat, transport hamda boshqa noqishloq xo'jalik korxonalari, muassasalari va tashkilotlariga;

chet el investisiyalari ishtirokidagi korxonalarga, xalqaro birlashmalar va tashkilotlarga;

chet ellik yuridik va jismoniy shaxslarga beriladi.

Yer uchastkasiga doimiy egalik qilish va foydalanish huquqi Yer uchastkasiga doimiy egalik qilish huquqini beruvchi davlat hujjati bilan tasdiqlanadi.

Yer uchastkasidan doimiy foydalanish huquqining mohiyati shundan iboratki, uning egasi yer uchastkasidan qonun hujjatlari va boshqa huquqiy aktlarda belgilangan tartibda yoki yer uchastkasini berish haqidagi aktga muvofiq foydalanishi lozim. Agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib belgilab qo'yilga bo'lmasa, yer uchastkasidan berilgan maqsadiga muvofiq foydalanish kerak.

Shunga e'tibor qaratish lozimki, ayrim hollarda yer uchastkasiga egalik qilish va undan doimiy foydalanish huquqi boshqa shaxslarga ham o'tishi mumkin. Jumladan, korxona, bino, inshoot yoki boshqa ko'chmas mol-mulkka nisbatan mulk huquqi, xo'jalik yuritish huquqi yoki ularni operativ boshqarish huquqi boshqa shaxsga o'tgan taqdirda, ana shu obyektlar bilan birgalikda mazkur obyektlar joylashgan hamda ulardan foydalanish uchun zarur bo'lgan yer uchastkasiga egalik qilish va undan doimiy foydalanish huquqi ham o'tadi. Uy-joyga, chorbog'ga bo'lgan mulk huquqi (sotib olish, hadya yoki meros bo'yicha olish va boshqa hollarda) jismoniy shaxsga o'tgan taqdirda, ana shu imoratlarga mulk huquqi bilan birgalikda mazkur imoratlar joylashgan barcha yer uchastkasiga egalik qilish va undan foydalanish huquqlari ham o'tadi. Korxona, bino, inshoot yoki boshqa ko'chmas mol-mulk joylashgan yer uchastkasiga egalik qilish va undan doimiy foydalanish huquqining boshqa shaxsga o'tishi mulkdorlarning yoki ular vakolat bergan organlar hamda shaxslarning tegishincha shartnomalari, qarorlari asosida tuman, shahar yer-kadastr daftariga yerning yangi egasi yoki yerdan yangi foydalanuvchi to'g'risidagi ma'lumotlarni kiritish va ularga yer uchastkasiga doimiy egalik qilish, undan doimiy foydalanish yoki yer uchastkasiga meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqini beruvchi davlat hujjatlarini topshirish yo'li bilan rasmiylashtiriladi.

Korxonaning, binoning, inshootning yoki boshqa ko'chmas mol-mulkning bir qismiga nisbatan mulk huquqi, xo'jalik yuritish huquqi, ularni operativ boshqarish huquqi yangi mulkdorga yoki boshqa ashyoviy huquqlarning egasiga o'tgan taqdirda, unga yer uchastkasining korxonaning, binoning, inshootning yoki boshqa

ko'chmas mol-mulkning ulushiga mutanosib bo'lgan qismiga egalik qilish va undan doimiy foydalanish huquqi ham o'tadi, yer uchastkasini bunday ajratish mumkin bo'lmagan hollarda, shuningdek, ushbu moddaning uchinchi qismida nazarda tutilgan masalalar yuzasidan nizolashilgan hollarda, yer uchastkasining bo'linishi davlat kadastri va yer tuzish xizmati organlari tomonidan amalga oshirilib, tuman, shahar hokimining qarori bilan tasdiqlanadi va shundan keyin yer uchastkasiga egalik qilish hamda undan doimiy foydalanish huquqi davlat ro'yxatiga olinib, tegishli davlat hujjatlari beriladi.

Yer uchastkalarini egalik qilish, foydalanish uchun, ijaraga va mulk qilib berish (realizasiya qilish) yer ajratish tariqasida amalga oshiriladi. Yer uchastkalarini ajratib berish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar, shaharlar hokimlari tomonidan qonun hujjatlarida belgilanadigan tartibda amalga oshiriladi. Egalik, foydalanish, ijaradagi va mulk qilib berilgan yer uchastkasini boshqa shaxslarga berish faqat shu uchastka belgilangan tartibda olib qo'yilganidan (sotib olinganidan) keyin amalga oshiriladi. Sanoat korxonalari, temir yo'llar va avtomobil yo'llari, aloqa va elektr o'tkazish liniyalari, magistral truboprovodlar qurish uchun, shuningdek, qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yerlar yoki qishloq xo'jaligi uchun yaroqsiz bo'lgan yerlar yoxud qishloq xo'jaligining sifati yomon yerlari beriladi. O'rmon fondiga qarashli yerlardan mazkur maqsadlar uchun yer uchastkalari berish asosan o'rmon bilan qoplanmagan maydonlar yoki buta va arzonbaho dov-daraxtlar bilan qoplangan maydonlar hisobidan amalga oshiriladi. Berilgan yer uchastkasining chegaralarini tegishli yer tuzish xizmati naturada (joyning o'zida) belgilaguniga va yer uchastkasiga bo'lgan huquqni tasdiqlaydigan hujjatlar berilguniga qadar mazkur yer uchastkasiga egalik qilish va undan foydalanishga kirishish taqiqlanadi.

Yer uchastkasidan doimiy foydalanish huquqi ikki asosga ko'ra bekor bo'ladi:

- 1) Qonunda to'g'ridan- to'g'ri belgilab qo'yilgan hollarda;
- 2) Taraflarimzolaganshartnomagamuvofiq.

Bundan tashqari, yer uchastkalari davlat va munisipal manfaatlar uchun sotib olinishi ham mumkin.

Shu bilan birga, yer uchastkasidan foydalanish huquqi majburiy tarzda bekor qilinishi ham mumkin, jumladan, yer uchastkasi maqsadga muvofiq foydalanilmagan bo'lsa; yerlarni yaxshilashga oid majburiy choralar ko'rilmagan bo'lsa; qonunda ko'zda tutilgan ma'lum muddat davomida foydalanilmagan bo'lsa; yer uchastkasidan oqilona foydalanilmaganda, bu qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar uchun hosildorlik darajasi 3 yil mobayida normativdan(kadastr bahosiga ko'ra) past bo'lishida ifodalanganda; yer uchastkasidan tuproq unumdorligi pasayishiga, uning kimyoviy va radioaktiv moddalar bilan ifloslanishiga, ekologik vaziyatning yomonlashuviga olib keladigan usullar bilan foydalanilgan taqdirda h.k.

Meros qilib qoldiriladigan yer uchastkasiga umrbod egalik qilish huquqi uning egasiga meros qilib qoldirilgan yer uchastkasiga egalik qilish va undan foydalanish imkonini beradi. Meros qilib qoldiriladigan yer uchastkasiga umrbod egalik qilish huquqining subyekti faqat fuqarolar bo'la oladi. O'zbekiston Respublikasining fuqarolari dehqon xo'jaligi yuritish uchun, yakka tartibda uy-joy qurish va uy joyini obodonlashtirish uchun, jamoa bog'dorchiligi va uzumchiligi yuritish uchun meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilishga yer uchastkasi olish huquqiga egadirlar. Fuqarolarning yer uchastkalariga meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqi shu huquqni beruvchi davlat hujjati bilan tasdiqlanadi.

Meros qilib qoldiriladigan yer uchastkasiga umrbod egalik qilish huquqining bekor bo'lishi, yuqorida ta'qidlangan, yer uchastkasiga doimiy egalik qilish va undan foydalanish huquqini bekor qiluvchi asoslar bu ashyoviy huquqqa ham taaluqlidir. Bundan tashqari, meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqini beruvchi order kim oshdi savdosi asosida sotib olinganidan keyin yer uchastkasidan ikki yil mobaynida foydalanilmaganida, yer uchastkasiga meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqi garovda bo'lgan taqdirda esa,

garov shartnomasi muddati mobaynida foydalanilmaganida bunday ashyoviy huquqning bekor qilinishiga olib keladi.

Yuqoridagilardan tashqari, **servitut huquqi** ham ashyoviy huquqning alohida turi sifatida qayd qilinadi. Servitut huquqi mulkdorning mulki ustida boshqa shaxsning mavjud bo'lgan va tarixan eng eski bo'lgan cheklangan ashyoviy huquqdir. Bu huquq mulkdorning mulk ustidagi huquqlarini cheklagani holda, boshqa shaxsga o'zganing mulkidan cheklangan tarzda foydalanish imkonini beradi. O'zganing yer uchastkasidan cheklangan tarzda foydalanish huquqi (servitut) – qo'shni bo'lgan bir yoki bir necha yer uchastkalaridan cheklangan tarzda foydalanish huquqidir.

Servitut quyidagi maqsadlarda belgilanishi mumkin: o'zganing yer uchastkasi orqali piyoda yoki transportda o'tish; o'zganing yer uchastkasidan drenaj (zovurlar yoki quvurlar tizimi) ishlari o'tkazish; o'zganing yer uchastkasidani elektr uzatish, aloqa liniyalari va truboprovodlar, irrigasiya, muhandislik va boshqa liniyalar hamda tarmoqlar o'tkazish hamda ulardan foydalanish; o'zganing yer uchastkasidan ekinzor va mollarni sug'orish uchun suv olish, mollarni o'zganing yer uchastkasi orqali haydab o'tish; o'zganing yer uchastkasidan qidiruv, tadqiqot va boshqa ishlarni bajarish uchun vaqtincha foydalanish; o'zganing yer uchastkasida ihota daraxtlari, ekin va tabiatni muhofaza qilishga taaluqli boshqa obyektlar barpo etish va h.k.

Servitut uni belgilashni talab qilgan shaxslar bilan o'zga yer uchastkasining egalik qiluvchisi, foydalanuvchisi, ijarachisi va mulkdori o'rtasidagi kelishuvga muvofiq, kelishuvga erishilmagan taqdirda esa, sudning hal qiluv qaroriga binoan belgilanadi. Yer uchastkasida servitut belgilanishi yer uchastkasi egasining ushbu uchastkaga egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqlaridan mahrum etmaydi. Servitut to'g'risidagi kelishuv davlat ro'yxatiga olinishi lozim va u yer uchastkasi boshqa shaxsga o'tgan vaqtida saqlanib qoladi.

Servitutga oid huquqiy munosabatlarning subyektlari fuqarolar va yuridik shaxslar bo'lishi mumkin. Fuqarolik qonunchiligida servitut ikkiga ajraladi.

Ommaviy servitut. Barcha fuqarolarning manfaatini ko'zlab qonun hujjatlari bilan o'rnatiladi. Masalan, suv, neft va gaz quvurlarining o'tkazilishida ushbu huquqdan foydalaniladi.

Xususiy servitut – qonun normalariga zid bo'lmagan holda manfaatdor taraf va mulkdor o'rtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq yoki sud tomonidan o'rnatiladi. Servitut to'g'risidagi kelishuv uni belgilashga sabab bo'lgan asoslar barham topsa, bekor qilinishi mumkin.

Mavzubo'yichanazoratsavollari:

1. Ashyoviy huquqning mulk huquqidan farq qiluvchi belgilarini ko'rsatib bering?
2. Ashyoviy huquqning obyekti sifatida qanday ashyolarni bilasiz?
3. Ashyoviy huquqning qanday turlari mavjud?
4. Qanday ko'rinishdagi ashyoviy huquqlar faqat yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladi?
5. Qanday hollarda yer uchastkasidan doimiy foydalanish huquqi bekor qilinishi mumkin?
6. Servitutning amaliy ahamiyatini nimada?

Topshiriqlar:

1. Ashyoviy huquqning mohiyatini ochib beruvchi holatlarni sanab bering?
 2. Operativ boshqarish huquqi fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining qaysi biri tomonidan amalga oshiriladi. Misollar keltiring.
 3. Nima uchun ashyo ko'chmas ashyo deyiladi? Misollar bilan asoslab bering.
 - 4.
- A ismlash xas V shaxsning tomoqayeriorqalisuv quvurlarini o'tkazish nimo'ljallamoqd
- a. Biroq, tabiiyki, V ham, o'z navbatida, bunga qarshilik ko'rsatmoqda. A va V shaxslarning harakatlariga huquqiy baho bering.